

5

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, ISTANBUL UNIVERSITY

Türkiye Diyanet Vakfı
Kütüphanesi
İslâm Ansiklopedisi

1.1 AGUSTOS 1988

İSLÂM TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

(REVIEW OF THE INSTITUTE OF ISLAMIC STUDIES)

— ZEKİ VELİDİ TOGAN'IN HATIRASINA ARMAĞAN —

Müdür—Editor
Prof. M. Tayyib GÖKBİLGİN

CİLD—V
CÜZ—1-4
1973

5-6

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İstanbul - 1973

Balkanlarda Bogomilizm hareketi ve bunun bir araştırıcısı :
Aleksandar Vasiljević - Solovjev

(Kalisz, 18.9.1890 - Cenevre, 15.1.1971)

Tayyib OKIÇ
(Ankara)

Dünya çapında bir ilim adamı olan Profesör Solovjev, seksen yaşında olduğu halde 15 Ocak 1971 tarihinde Cenevre'de öldü. Müteveffa Solovjev, 18 Eylül 1890 yılında -o zaman Rusya hududları içinde bulunan- Polonya'nın Kalisz kasabasında doğmuştur.

Profesör Solovjev'in babası Vasiliy, tanınmış hâkimlerden olup, anası Yelena, meşhur edebiyatçı P. Ribnikov'un kızıdır. Halen evli olarak Polonya'da yaşamakta olan bayan Natalya Beklemiszew, onun hemşiresidir. Polonyalı bir kuzeni de vardır.

Solovjev, ilkokulu Kalisz'de, orta-lise (Gimnasium) ve yüksek tahsilini Varşova'da yaptı. Varşova Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi (1912), Edebiyat Fakültesinde dört sönestr okudu. 1915 yılında Varşova Üniversitesi Hukuk Fakültesinde asistanlığa atandı. Birinci Dünya Harbi yüzünden, Varşova Üniversitesi 1917 yılında Rostov'a nakledilince, Solovjev orada Magister imtihanını verip «Hukuk Magistri» ünvanını aldı (1917). Müteâkiben «Privat-Doçent» seçilerek 1918 ve 1919 senelerinde orada ders verdi.

7 Nisan 1920 tarihinde Belgrad'a gelip «Sırp Çarı Stefan Duşan Kanunu» mevzuulu tezinin parlak müdâfaasından sonra «iftiharla» (cum laude) hukuk doktoru oldu. (Bu değerli tez bugüne kadar ehemmiyet ve otoritesini muhafaza etmiştir). Solovjev, aynı fakültede Mukayeseli Slav Hukuku Tarihi Kürsüsünde, evvelâ (1920) fahri, sonra da (1930) kadrolu, 1937 yılından itibaren de ordinaryüs profesör olarak dersler verdi. Profesör aynı zamanda ve 1921 den 1934'e kadar, Belgrad'daki Rus-Sırb Lisesinin son sınıflarında Rus dili ve edebiyâtı hocalığını yaptı. 1947 ile 1949 yılları arasında Saray-Bosna (Sarajevo) Hukuk Fakültesinde -ki bu fakültenin kurucularından sayılmaktadır- Dekan olarak bulundu¹.

1951 senesinin sonlarına doğru Solovjev İsviçre'ye gidip orada yerleşti ve

1 Prof. Dr. Vladimir Mošin, Solovjev, Aleksandar Vasiljević (Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb 1968, V. 429/I) adlı kısa bir maddede Solovjev'e temas etmektedir.

1953 de Cenevre Üniversitesinde slav dilleri ve edebiyatları ile Bizans tarihi profesörü olarak dersler verdi. Yetmiş yaşını doldurunca, 1960 senesinde emekliye ayrıldı. 1961 yılında Cenevre Üniversitesi tarafından kendisine fahri (honoris causa) profesörlük ünvanı tevcih edildi.

Müteveffa Solovyev, çocukluğundanberi gayet iyi Rusça, Lehçe ve Fransızca biliyordu. Lisede eski Yunancayı ve Lâtinceyi öğrendi. Sonraları bütün diğer Slav dilleri ile İngilizce, İtalyanca, Almanca, ve İspanyolcaya esaslı bir şekilde hâkim oldu. Neşredilen tetkik yazıları Rusça, Sırp-Hırvatça, Fransızca, kısmen İngilizce ve Almancadır.

Profesör Solovyev evli ve bir çocuk babası idi. Zevcesi Petrogradlı (St. Petersburg'lu) olan bayan Natalya Raiewsky, Nikola isminde tanınmış bir avukatın kızı olarak orada doğmuş ve liseyi de orada bitirmiştir. Anası Lehnan doğumlu Natalya'dır. Bayan Natalya Solovyev, Slovenyada Maribor civarında Hrastovec şatosundaki Rus mültecilerinin çocuklarına mahsus sekiz senelik ilk ve orta okulun ve talebe yurdunun müdiresi olan annesiyle birlikte bulunduğu sırada, 1926 yılında, Graf Herberstein'e âit olan şatoda ve ona bağlı kilisede Profesör Aleksandar Solovyev ile evlenmiştir. Dünyaca tanınmış Rus bizantologlarından ve Belgrad Üniversitesi profesörlerinden G. Ostrogorski, bayan Solovyev'in kuzenidir. İsviçre'deki mürebbiyesinin dâveti ve teklifi üzerine, kocasıyla beraber yerleşmek üzere İsviçre'ye gidip altı ay kadar Langnau'da, mezkûr mürebbiyenin misâfiri olarak kalmıştır. 1952 yılında, bayan Solovyev Birleşmiş Milletler Teşkilâtında dâimî memure olarak on bir sene müddetle çalışmış, sonraları sözleşmeli olarak 1970 yılının ortalarına kadar bu vazifesine devam etmiştir. Halen yetmişbir yaşında bulunan Bayan Solovyev, Cenevre'de ikamet etmektedir. Bayan Natalya Solovyev ana dili olan Rusça'dan başka, Fransızca, İngilizce, Almanca ve Sırp-Hırvatça bilmektedir.

Solovyev'in yegâne çocukları olan oğlu, halen 39 yaşındaki Aleksandar, Washington'un «Library of Congress» de çalışmaktadır. Aleksandar'ın karısı, Raymond doğumlu Ana, bir kolejde Fransızca öğretmeni olup, Andrey isminde bir oğulları ve Yelena adında bir kızları vardır.

Müteveffa Solovyev virtüozite derecesinde piyano çalar ve serbest vakitlerini buna hasrederdi. Klasik musikiyi tercih ederdi.

Güler yüzlü, nüktedân, hem ciddî ve vakûr, hem de halîm oluşu ile göze çarpardı. Cana yakın bir hâli vardı. Haldas'ın dediği gibi, onun sigara içişi dahi bambaşka idi.

Bir kaç sene evvel, bir beyin kanaması geçirip iyileşen müteveffa profesör, son zamanlarda gırtlak daralması hastalığından muztarib idi ki, sonraları gırtlak kanserine çevrilen hastalığı, nihayet umumî kansere geçerek ölümüne sebep oldu.

Kendisi çocukluğundanberi din olarak Ortodoksluğa çok bağlı idi. İstanbul'da toplanan X. Beynelmîl Bizans Tetkikleri Kongresine iştiraki münasebetiyle,

bir çok ortodoks ve hattâ diğer hristiyan mezheplerine mensûb kongresistler ile birlikte ekümenik Patriğinin elini öpmek, onun dua ve takdisine mazhar olmak için ne kadar sabırsızlık ve heyecân içinde olduğunu iyice hatırlıyorum. Bütün hayatı da bu atmosfer içinde geçmişti. Fakat her şey, Cenevre'de St. Georges kabristanındaki kilisede icra edilen cenaze âyini ve toprağa verilışıyle sona ermiştir. İlim âleminin kaybettiği bu büyük simâyı hürmet ve takdirle anıyoruz.

**

Solovyev'in yarım asırdan fazla devam eden ilmî faaliyeti neticesinde neşrettiği kitab, risale ve makalelerin sayısı iki yüzü bulmaktadır. Kitab tanıtımları ile gazetelerde çıkan yazılarının sayısı ise, ikiyüz kırk üçtür.

İlk eseri 1914 yılında, Rusça olarak, kaleme alınıp Birinci Cihan Savaşı'nın patlaması üzerine basılamıyan: «Istoria vidaçi prestupnikov v meždunarodnih otnošeniah Rossii, s. 911 goda po XVII. vek.» adlı kitab olmuştur. Eser 200 sahife kadardı.

Bundan sonraki eseri : Galichko ruşkaja gramata 1414 goda (1414 yılı Galıçya-Rus gramatası), 1916 yılında yazılıp Moskova'da intişar eden Rus. Filolojîçeski Vestnik (Rus Filolojik Belleteni) adlı mecmuada basıldı. Bilhassa 1919 yılından ölüm yılı olan 1971 yılına kadar, bilâfasıla yazı faaliyetine devam etmiştir. Uzun müddet Sırbistan ve Dalmaçya arşivleri ile manastırlardaki arşivlerde (Aynaros arşivi dâhil) tedkiklerde bulunan profesör, ilim âlemine çok değerli vesikalar tanıtmıştır.

Müteveffa Solovyev'in ilmî tetkiklerinin başında bilhassa orta çağ Rusya târihi, Slav ve Bizans hukuk tarihi gelir. Bunların dışında Rus edebiyatı ve musikişi ile heraldik üzerinde de muvaffakiyetli araştırmaları vardır. Fakat İkinci Cihan Harbi'nden sonra Bogomil ve Cathar târihi ve bu çetin mevzulardaki derin tedkiklerinin neticeleri, kendisinin esasen mevcûd olan şöhretine, yeni bir ilmî şöhret kattı.

Müteveffa profesör Solovyev, bir çok ilim cemiyetine azâ seçildi. Ezcümle: Belgrad Sırb İlim ve Güzel Sanatlar Akademisi Tarih Enstitüsü, Yugoslav İlim ve Güzel San'atları Akademisi. Dubrovnik Tarih Enstitüsü, Yugoslavya'daki (Belgrad'da) Rus Arkeoloji Kurumu, Belgrad'daki Rus İlim Enstitüsü; Yugoslavya'daki Rus Musikisi Kurumu, Belgrad ve Prag'daki Kondakov Enstitüleri, Prag Slav Enstitüsü, Polonya İlim Cemiyeti (Lwow'da), Cenevre'deki Tarih ve Arkeoloji Cemiyeti, Paris Milletlerarası Heraldik Akademisi, München'deki Güney-Batı cemiyeti gibi ilmî teşekküllerin azalığı vardır.

Avrupa ve Birleşik Amerika Devletleri Üniversitelerinde ders ve konferans-

lar verdi. Müteaddid kongrelere değerli tebliğleriyle iştirak etti. Bu arada X. Milletlerarası Bizans Tetkikleri Kongresine (İstanbul 1955) «Le Symbolisme des monuments funéraires Bogomiles et Cathares» başlıklı mühim bir tebliğ sundu². Aynı kongreye sunduğu ikinci tebliği, Rusya için Bizanslılar tarafından kullanılan isim üzerine idi (Le Nom Byzantin de la Russie)³.

Profesör Georges Haldas, müteveffanın en yakın mesâi arkadaşlarından olması hasebiyle, kendisine âit bir çok hatıraları muhafaza etmiştir⁴. «Editions Rencontre», Profesör Solovyev'e, Dostoyevski ve Tolstoy'un Fransızca külliyatını hazırlayıp, onları önsöz ve bilhassa cildlerin sonlarındaki zengin notlarıyla donatmak vazifesini yüklemiştir. Notları hazırlarken geniş bilgi ve hatıralarını seferber ederek bu işi başarmış olduğunu Haldas bilhassa belirtmektedir. «Karışık Devirler» (Temps Troublés), orta çağ ve hattâ Rus devletinin doğuşuna kadar gери giden bu tetkikler, «Rusya» kelimesi (ki buna dâir kendi tezi de vardı) ile «mukaddes Rusya» tabiri hakkında geniş malûmat sâhibi idi. Bilgisinin en kuvvetli tarafı, orta çağ Rusyası târihi idi. Zaten ondan sonraki hâdiseler, modern devirler, büyük Petro'nun icraatı, Rusya'nın 19. cu asrı, 1917 Ekim ihtilâli gibi mevzular onu hiç alâkadar etmiyordu. Georges Haldas'ın dediği gibi⁵, zamanı gelince müteveffanın, âlim ve târihçi olarak sâhib olduğu meziyetleri ve eserleri anlatılacaktır. Biz de burada müteveffanın yalnız Bogomilisme üzerindeki eserlerine kısaca temas etmek istiyoruz.

Hakikaten, Solovyev, Bogomilisme tetkiklerine yeni bir veçhe vermiş ve isabetli yeni ilmî neticelere varmıştır. Ondan evvel bu mevzu, bir çok ahvalde, dinî, millî ve siyâsî noktaî nazardan başlayarak, tarafgirâne bir şekilde ele alınırdı. Bu hususa bizzat müteveffa Solovyev de şöylece işâret etmektedir: «Son elli sene zarfında, Sırp ve Hırvat edebiyatında bir sürü eserler bulmak mümkündür ki, bu eserler -müelliflerinin millî sempatilerine göre- orta çağ Boşnak kilisesinin heretik

2 Bu tebliğin bir hülâsası, 1957 yılında İstanbulda yayınlanan, X. Milletlerarası Bizans Tetkikleri Kongresi Tebliğleri adlı kitabda (ss. 162-165) neşr edilmiştir. Metnin tamamı ise, Fransada Arques şehrinde intişareden «Cahiers d'Etudes Cathares» Mecmuasında 1954 yılında (cild V, sayı 18, ss. 92-114) basıldı.

3 Bu tebliğin de bir hülâsası, X. Milletlerarası Bizans Tetkikleri Kongresi Tebliğleri, adlı kitabında neşredildi (İstanbul 1957, ss. 290-293). Tam metni, Musagetes Contribution to the History of Slavic Literature and Culture, Edited by Dimitry Çizewsky, III, 7-54, Rusçası da, yani «Vizantijskoe imja Rossii», Vizantijskii Vremennik adlı mecmuada (İzdatelstvo, A.N. SSSR XII, s. 134-155), 1957 yılında yayınlanmıştır.

4 Georges Haldas, Conversation avec Alexandre V. Soloviev («La Tribune de Genève», mercredi, 27 Janvier 1971, No. 21) — Müteveffanın ölümü münasebetiyle 1971 yılı 15 Ocak sayısında keza La Tribune de Genève ve 16 Ocak sayısında La Suisse gazeteleri birer makale neşretmişlerdir.

5 La Tribune de Genève, 27.I.1971, No. 21.

olmayıp sırp-ortodoks veya hırvat-katolik olduğunu iddia etmektedirler»⁶.

X. asırda ortaya çıkan Bogomilizm dininin, III. asırda zuhur eden Maniheizm ile, VII. asırda doğan Pavlikianizm'in tesiri altında meydana geldiği iddia edilmektedir. Zira Bogomilizm ikicilik (dualisme) esasına dayanmaktadır. Bütün kâinat, ve bu arada insan cismi, Şeytanın eseridir. Allah ise, sâdece maddî olmayan varlıkların yaradanıdır. Dolayısıyla bir bogomilin vazifesi maddeye galebe çalmaktır.

Bogomiller, Ahd-i Kadîm'den sâdece Zebûr ve Rusul kitaplarını okuyorlardı. İncil'e, kendilerine has tefsirler çerçevesinde bağlı idiler. Meselâ onlara göre Mesîh'in cismi hakîkî değil hayâlî, mucizeleri de sembolik mâhiyette idi.

Meşhur engizitör Torguemada'nın amcası olan kardinal Torguemada, Bogomillerin (yani Bosna Manihelilerinin) Katolik kilisesince şiddetle red ve mahkûm edilen elli «sapıklığı» nı gösterir bir liste tanzim etmiştir. Bunlardan bazılarına, ki aralarında islâmî anlayışa yakın olanları da vardır, burada işaret edeceğiz⁷:

Mesîh hakikatte işkence çekmemiş ve ölmemiştir. Cehennem üstüne inip semaya çıkmış da değildir. Bütün hareketleri hayâlî, vizüel idi (15).

Onlara göre kilise binaları Şeytan havralarıdır. Kiliselerde tapınanlar putperesttirler (20).

Kiliselerde bulunan resimler putperestlik alâmetleridir (21).

Haç işareti Şeytanın sembolüdür (22).

Azizlerin «relique»lerine (yani, el, parmak gibi, bazı bakiyyelerine) hürmet ve ibâdeti reddetmekte, onlarla alay etmektedirler (24).

Kiliselerde azizlere karşı yapılan ibadetleri kabul etmemekte, yalnız Allaha tapılması gerektiğini söylemektedirler (25).

Kilise «sacrament»larını reddediyorlar (27).

Suda yapılan vaftizi Yuhanna'nın vaftizi saydıkları için, bununla kimsenin felâha ulaşamayacağı iddiâsındadırlar (28).

Evharistiya (eucharistie)'yı inkârla, Mesîhin vücudunun ekmek hâline geleceğini, geldiği takdirde onu yememek gerektiğini söylemektedirler (36).

Her nevi kilise otoritesini reddederek, kimsenin afaroz edilemeyeceği görüşündedirler (42).

Her çeşid yemini de inkâr etmektedirler (49).

Bogomilizm dininin zuhur ettiği Bulgaristan'da (Makedonya'da) daha önce-

6 Jesu li Bogomili, poštova li Krst? (in: Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu, Sarajevo 1948, nova serija, t. II. s. 101 (fransızca hülâsasından). Aynı makalenin Fransızcası: «Les Bogomiles vénéraient-ils la croix», Bruxelles 1949, Bulletin de la classe des Lettres et des sciences morales et politiques de l'Académie Royale de Belgique, adlı mecmuada neşredilmiştir, (5e série, t. XXXV, pp. 47-62).

7 Bogomilizm'e dair aşağıdaki tafsilat için bkz. A. Solovyev, Bogumili (Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb 1955, I, 640-645).

leri (745, 757 de), Bizans imparatorları tarafından iskân edilen pek çok Pavlikiyen vardı. Bu dînin zuhuru, işte bunların tesirine bağlanmaktadır. Müteâkiben Balkanlara ve Anadoluya süratle yayılmıştır. Sâlikleri aynı zamanda İtalya, Fransa ve Ren nehri havâlisinde (Cathares, Bougres adı altında) görünmüşlerdir.

Aleksis Comnin (1110 tarihinde) Filibe ve İstanbul'daki Bogomillerin pek çoğunu zorla Ortodoksluğa sokmuş, İstanbul'daki şefleri tabib Vasilye ateşde yakılmış, müntesibleri zindanlara atılmıştır. Buna rağmen mezheb kuvvetlenmeye devam etmiş, ortodoks papazlarına, râhiblere, iki episkoposa sahib olmuştur. Hatta 1147 senesinde patrik Kosma Attikos, bogomil olduğu iddiâsiyle patriklikten azledilmiştir. 1180 tarihleri civarında Bogomilizm Sırbistanda da yayılmaya başladı. Fakat Stefan Nemanya, Millet Meclisine şiddetli kararlar aldırarak şeflerinin dilini kestirmiş, kitaplarını yaktırmış, sâliklerini de memleketten sürdürmüştür. O zaman bu din Bosna ve Dalmaçya'da zuhur etti. Bosna hükümdarı («ban»'ı) Kulin, on bin kişi ile yeni dine girdi. Papa III. Innocent engizitör Ivan de Casamari'si Bosna'ya gönderdi. Ban, kurnazlığı sayesinde, bu tehlikeyi atlattı. 1221 tarihinde Papa Honorius Bogomillere karşı haçlılar seferi kampanyası açtı. Macar papazları ile Dominikenler de bu hareketlere katıldı. Papa XXII. Johan bir mektubunda, Bogomil dininin Bosnayı tamamen sardığını, kiliselerin yıkıldığını, papazların kalmadığını, vaftiz ve günah çıkarmaların (Communion'ların) artık görülmediğini yana yakıla anlatmaktadır.

Hakikaten de Bogomiller gittikçe kuvvetleniyordu. Papa ve Macar kırıalları şiddet ve tazyiki, engizisyon ve haçlı seferleri tabiatıyla artmakta gecikmedi. Bunun sonucu olarak Bogomillerin Türklerle temasa geçmeye çalıştıklarını görüyoruz. Ömrü boyunca bu dine sadık kalan Hrvoje Vukçiç-Kosaça, 1404 tarihinde Macarlara karşı Türklerle birleşti. Hain kiral Ostoya'ya karşı Türkleri davet eden de Sandal Hraniç olmuştur. Bogomillerin Türklerle olan ilişkileri gittikçe kuvvetleniyordu. 1431 de toplanan Basel konsilinde, Dubrovnik dominikeni kardinal Ivan Stoykoviç, İslâmiyet aleyhindeki mücâdelenin daha kuvvetlenmesi için, katoliklerin ortodoks ve Husitlerle barışmalarını teklif etti. Artık hiçbir uzlaşmaya yanaşmayan Bogomil Boşnaklar bu konsile katılmayı bile reddetmişlerdi. Son Bosna kiralının babası kiral Styepan Tomaş, Papanın tazyiki altında Bogomillîği terk etmiş, müntesiblerine karşı zecrf tedbirler almıştı. Onlar da (kırk bin kadar tutan taraftarlarıyla) Hersek'e sığınmak zorunda kaldılar. Katolik kiral Styepan Tomaş, 1459 da Dominiken Barbuççi'ye, katoliklerin bütün tazyiklerine rağmen, Türklere karşı savaşa cesaret edemediğinden şikâyet etmekte, buna sebep olarak da, teb'asının ekseriyetini teşkil eden Bogomillerin, Türklere katoliklerden daha fazla sempati beslemekte oluşlarını göstermektedir.

Son Bosna kralı Styepan Tomaşeviç, Papaya sadık kalmanın cezasını kısa zamanda görmüştür. Boşnakların ekseriyetini teşkil eden Bogomillerin kırıallık uğruna savaşımayı reddetmeleri sonunda Türkler memleketi kolayca fethetmişler-

dir (1463). Müteâkıben gerek asilzâdeler, gerekse halk kitleleri İslâm dinini kabul etmişler, bogomilizm de silinip gitmiştir. Sırbistan ve Fransa gibi diğer memleketlerde işkence ve haçlı savaşlarıyla yok edilen bu din, Bosna'da, hiçbir tazyik görmeden, ihtidâ sonucu kendi kendisini tasfiye etmiş bulunmaktadır. Dinler tarihinin müstesnâ hâdiselerinden birisi olan bu toplu ihtidâ keyfiyeti bütün Hıristiyan dünyasını hayretler içinde bırakmış, mâteme gark etmiştir. Esas sebebi bir türlü anlamak istemediklerinden, hadiseyi Türklerin tazyikine ve elde edilen maddî menfaatlara ve şâir asılsız sebeblere bağlayarak, asırlarca kendilerini avutmuşlardır. Mes'elenin halli yolunda buldukları hayâlî sebepler, gerek şifâhî an'anelerinde, gerekse yazılı eserlerinde yığındadır. Hıristiyan yazarların kahir ekseriyetinin mevzûu tarafgirâne incelemelerinin yanı sıra müteveffâ âlim Solovyev'in, eskimiş ve hiçbir ilmî değeri kalmamış bu iddiâları ilim dünyasından sildiğine şahid oluyoruz. Filhakika, bilhassa son yarım asırda, tarafgirâne bir şekilde ortaya konan bir takım Sırp ve Hırvat eserlerinin asıl hedefleri dînî, millî ve siyâsîdir ve ekseriyetinin ilmî hiçbir değeri yoktur. Bazı Sırp Ortodoks yazarları (meselâ Gluşatz), Bogomilizm'in ayrı ve sapık bir mezheb olmayıp, papalar tarafından kötülendiği millî bir Sırp Ortodoks kilisesine sâhib olduğunu iddiâ etmişlerdir. Yani bunlara göre Bogomiller Sırp ve Ortodoks idiler. Dolayısıyla onların ihtidâ eden ahfâdı, yani şimdiki Müslüman Boşnaklar, tekrar ortodoksluğa ve sırpılığa dönmeli, memleketleri olan Bosna ve Hersek de Sırbistana iltihak edilmelidir. İşte Solovyev, bu yanlış nazariyeyi, tarihî vesikalara dayanarak cürütmüş, Bogomilizm'in, Ortodoks Kilisesi tarafından sapık bir mezheb olarak vasıflandırıldığını, resmen tel'in edilmiş olduğunu isbat etmiştir.

Diğer taraftan bazı katolik Hırvat yazarları da, Bogomilizmin, sâdece Papa'ya itâati kâbul etmeyen, fakat yine de katoliklik içinde kalarak ayrı bir kilise teşkilâtı kuran bir mezheb olduğunu ileri sürmektedirler. Halbuki, Papa ve Macar kırılları tarafından Bosna Bogomillerine karşı tertib edilen haçlı seferleri ve onlara yapılan engizisyon işkenceleri, bogomilizmin katolikliğe muhâlif bir mezheb olduğunu açıkça gösterir.

Hırvat katolik yazarlarının fikri de, ataları Hırvat Katolik Bogomiller olan bugünkü Müslüman Boşnakların Hırvatlık ve Katolikliğe dönmeleri, memleketleri olan Bosna ve Hersek'in böylece Hırvatistana katılması merkezindedir.

Görüldüğü üzere her iki hatalı tez⁸, bir takım ilim dışı hesapların mahsulüdür. Müslüman Boşnaklar, bu yanlış nazariyelerden dolayı, maalesef bir asra yakın bir zamandır, yani Osmanlı İmparatorluğunun Bosna'yı terkinden beri,

8 Nedense bir müddet için bu yanlış nazariyeye kapılmış olan değerli Hırvat tarihçisi ve Bogomilizm mütehassısı Prof. Dr. Jaroslav Šidak, gerek Solovyev'in, gerekse kendi tedkiklerine istinaden, bundan —son senelerde— vazgeçmiş, ve Bogomilizm'in hakikaten katoliklikten ayrı ve heretik bir mezheb olduğu hakikatını kabul etmiştir. Hatâdan dönme faziletini gösteren değerli ilim adamı her türlü takdire lâyıktır.

maddî ve manevî tazyik altında ezilmiş durmuşlardır. Bîtaraf ilim adamı Prof. Solovyev'in yirmi küsur sene evvelki araştırmaları neticesindedir ki, hiç olmazsa ilim âleminde bu tazyik kalkmışa benzemektedir. Mağdûr Boşnakların açıkça direnişleri sonunda⁹, onların Sırp ve Hırvatlardan ayrı etnik ve millî bir topluluk teşkil ettikleri keyfiyeti Devlet tarafından resmen kabul edilmiştir. Etnik ve millî isim olarak da, tarihî «Boşnak» tabiri yerine, (büyük harfle) «Müslüman» tabiri resmen seçilmiş ve bu husus, son anayasaya da dahil edilmiş bulunmaktadır.

Prof. Solovyev, yirmi sene müddetle giriştiği çok çeşitli araştırmalar sonunda Bogomilizm meselesini aydınlığa kavuşturmuş bulunuyor.

Ortodoks Sırp ve Katolik Hırvat yazarlarının ihtidaların sebepleri olarak ileri sürdükleri yukarıda saydığımız mesnedsiz iddiâlarına karşılık Solovyev, yaptığı ciddî tedkiklere dayanarak, meseleye şöyle bir izah tarzı getirmektedir:

İhtidâ ederek Potur (Potur oğulları) diye adlandırılanlar, şüphesiz Bogomililerin ahfâdîdır. Bunların papaya muhâlif olan cedleri, Türk Fütûhâtı sırasında İslâmiyeti hayranlıkla karşılamışlardır. Zira bu dinin ne sacrament'i, ne resimleri (image'i), ne de sculpture realist'i olduğu için, bu puritain sıfatıyla Bogomilisme yakın sayılır.

İkinci kuvvetli bir sebebi, XVII. asrın sonlarına doğru, Türkiye İmparatorluğu hakkında mühim bir eser yazan Flaman diplomat Ricaut tesbit etmiş bulunmaktadır¹⁰: Bu eserinde Poturlardan bahsederken onların şu mühim inanışlarına işaret etmektedir: «Bunlar, İsa'nın gizli son akşam yemeği esnasında Havârilere gelişini müjdelediği 'teselli edici' Rûhu'l-Kudüs'ün Muhammed olduğuna inanıyorlar. Kezâ paskalyadan elli gün sonra Rûhu'l-Kudüs'ün Havârilere üzerine inmesini de 'bir şekil ve tip' (a figure and type), veya Muhammedin zuhuruna bir alâmet, bir haberci görmekte dirler. İncil'de Paraklet (teselli edici) tabirinin geçtiği her üç yerde, onu, yeni peygamber olan Muhammed ile izah ediyorlar». Belli ki Poturların ecdâdı olan Bogomiller, kitle halinde İslâmiyeti kabul ederken, İsa

9 Müslüman Boşnaklara düne kadar yapılan bu haksız muâmeleye karşı koyan ve müdellel yazılarla matbûatda mücadele veren (hususıyla Prof. Dr. Atif Purivatra ve Prof. Dr. Abdullah Suçeska gibi) bazı genç yazarların tutumlarının, meselenin bu şekildeki halinde mühim rolü olmuştur.

10 Bu eserin başlığı şöyledir: Paul Ricaut-ou Rycout-(1628-1700), The present State of the Otoman Empire, containing the Maxims of the Turkish Politie, the most material, points of the Mahometan Religion, their Military Discipline, a particular Description of the Seraglio... illustrated with divers pieces of Sculpture representing the variété of Habits among the Turks, in three books, London 1668, in quarto (ikinci defa 1669 da, üçüncüsü ise 1670 yılında neşredilmiştir).

Eserin Fransızca tercemesi (M. Briot), Amsterdam 1670 ve 1714 ve Pespier, Rouen 1677.

Almanca tercemesi: Frankfurt 1671 ve Augsburg 1694.

İtalyancası: C. Belli, Venedik 1672.

Lehçe tercemesi: 1678 ve 1694.

Ruşça tercemesi (Lehçeden), St. Petersburg 1741 de neşredilmiştir.

tarafından vaad edilen ve beklenen o Rûh'un Muhammed olduğunu delil olarak gösteriyorlardı. İhtidâ edenlerin büyükleri, mezkûr kelimenin enteresan tefsirlerini yapmışlardır: 'Paraklet Muhammed demektir'. Bosna'daki İncillerde (yani boşnakçaya terceme edilen İncillerde) bu kelime terceme edilmeyip, 'Faraklet, Paraklet' şeklinde bırakılmıştır. Bosna Poturlarının Paraklet tabirini Muhammede tatbik ettiklerini açıkça söylemektedir. Solovyev burada müsteşrik Pespier's'in bir ifadesini naklediyor. Buna göre, İranlı bir Kur'ân müfessiri demiştir ki, «Muhammed, İsâ tarafından (sic) gönderilen teselli edicidir. Zira Paraklet ve Ahmed kelimeleri aynı manadadır, yani 'medh edilen, en şanlı'; Ahmed ve Muhammed ise, aynı isimlerdir. Türklerden, bu delili kullananlardan hiçbiri Perikletos (şanlı) ve Parakletos (teselli edici) kelimeleri arasında tefrik yapmamaktadır». Solovyev buna şu notu eklemektedir: «Bu izah tarzı, bu lâf oyununu, Anadolu'da, XI. asırdan beri ihtidâ etmeye başlayan sâbık Pavlikiyenlerden gelmekte olduğunu ve Türk vâizlerinden veya kendi büyüklerinden bu izahı duyan Bosna Bogomillerinin de aynı kanâati paylaştıklarını kabul edebiliriz. Bazı ortodoks Sırp ve katolik Hırvat Bogomilistleri, Boşnakların ihtidâlarını, Türk zulüm ve tazyikine veya maddî menfaatlara bağlamayı kolay buldukları için, bu mühim delili eserlerinde meskut geçmeyi tercih etmişlerdir.»

Poturların haç ve ikonlardan nefret ettiklerine dair Ricaut'nun ileri sürdüğü iddiâ büyük önemi hâizdir. Bu sözlerden bahis konusu olanların Bogomiller olduğu anlaşılmaktadır. Zira bunlar, ikon, haç ve crucifixe'e (yani İsâ'nın haça gerilişini gösteren tablo ve sâireye) karşı nefret besliyorlardı¹¹. Yoksa burada ortodoks veya katolik mühtediler bahis konusu değildir. Solovyev ayrıca şu hususu da hatırlatıyor: «Ricaud'nun bu sözleri, Bosna ve Makedonya Bogomillerinin ihtidaları mevzûunda öteden beri bilinmekte ve söylenmekte olan sebebi teyid etmektedir. Yani her iki dinin (Bogomilizm ve İslâmın) müşterek 'puritanism' i neticesi, mabedlerdeki her çeşid resimlerden, altın kaplama ikon, put ve curicifix'den nefret etmeleridir. Bogomilleri İslâmiyete yaklaştıran ve ihtidâyâ sevkeden işte bu husustu».

Hulâsa Solovyev, Bogomilizm ile meşgul olan diğer müelliflerin -bilerek veya bilmeyerek- göz önüne almadıkları mühim delilleri ve bunların kaynaklarını titizlikle araştırarak ortaya çıkarmış, bu yoldaki araştırmalara son derece mühim ve faydalı katkılarda bulunmuştur. Yazımızın sonunda âlimin bu sâhadaki hemen hemen bütün etüdlerine işaret edilecektir.

Prof. Solovyev son zamanlarda kendini tamamen bogomilizm tedkiklerine vermiş ve mevzû ile ilgili bütün neşriyatı büyük bir alâka ile takib etmiştir. Bo-

11 Eserin fransızca mütercimi burada büyük bir hata yapmış, «the abhor»u «the ador» olarak nakletmiştir. Böylece Poturların Bogomil ecdadı sanki ikon ve haça karşı hürmet ederlermiş gibi bir mana çıkarmıştır.

gomilistlerle ilmî mübâheselerde bulunmaktan aryıca büyük bir zevk duymuştur. İstanbulda 1955 de toplanan X. Beynelmîlel Bizantoloji Kongresi münasebe-tiyle, Türkiye arşivlerinden derleyerek ilk defa ilim âlemine sunduğumuz, Bosna ve Hersek Bogomillerine dâir vesikaları bahis konusu edinen tebliği kongre çalışmaları programında gördüğü zaman ne kadar heyecanlanmış olduğunu hâlâ unutamam. Tebliğın okunuşunu müteâkib kürsüye gelmiş, tebliğın tahlilini yapıp ehemmiyetini belirttiikten sonra, şimdide kadar bu mevzûun yalnızca garp kaynak-larına istinâden işlenmiş bulunduğuna, şark kaynaklarından bu sâhada bîhaber kaldığına işâret etmiş, tebliğimizin bogomilizm sâhasındaki müstesnâ yerine işâ-ret etmek kadirşinashında bulunmuştu¹². Müteâkıben ve ölümüne kadar aynı Okuyucularımızdan bu hususta özür dileriz. Kendisinin bibliografyası şöyledir :

**

Müteveffa Profesör Solovyev'in en mühim eserlerinin bir bibliyografyası, yazımızın sonunda verilmiştir. Başta Rus ve Bizans târihi, hukuku ve edebiyatı alanındaki eserleri gelmektedir. Eserlerinin ikinci listesi, Sırp tarihi ve hukukuna dâir araştırmaları ihtiva etmektedir. Nihayet eserlerinin üçüncü listesi, Bogomi-lizm, Bosna Tarihi ve Heraldik'e dâir etüdüleri göstermektedir. Bu üç listedeki ya-zılar, profesörün en mühim eserlerini teşkil eder. Yazımızın ikinci bölümünde görüldüğü gibi, profesörün Bogomilizm sahasındaki araştırmalarının bir tahili bulunmaktadır.

Yazımızın, Solovyev'in hayatına dâir ilk kısımdaki malûmat, İsviçreli arka-daşı olan Georges Haldaş'ın makalesine, Profesör Moşin'in Yugoslav Ansiklope-disindeki Solovyev maddesine, Prof. Dr. Georg Ostrogorsky'nin «Alexander So-lovjev (1890-1971)» adlı makalesinin bibliografyasına (Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, 1971, Band XIX, Heft 4, ss. 630-637), bazı şahsî bilgilerimize ve ni-hayet müteveffa profesörün zevcesi olan sayın bayan Nathalie Solovyev'in bize lütfettiği ve şükranla karşıladığımız malûmata istinat etmektedir. Ailevî durumuna dâir satırlarımız, belki mufassal sayılabilir. Fakat müteveffa profesörün bu tarafı hakkında bilgi edinilmesi bir hayli güç olduğundan bu yolu bilhassa tercih ettik. Okuyucularımızdan özür dileriz; onun bibliografyası ise şöyledir :

12 Les Kristians (Bogomiles Parfaits) de Bosnie, d'après des Documents Turcs inédits (X. Milletlerarası Bizans Tedkikleri Kongresi Tebliğleri — Actes du X. Congrès International d'Etudes Byzantines, İstanbul 1957, pp. 234-237) isimli kitabda bu tebliğimizin bir hulâsası bulunmaktadır. Aynı hulâsa, Fransada Arques (Aude) şehrinde intişar eden «Cahiers d'Etudes Cathares» (Serie II, Année XIV, no 20, pp. 3-6) mecmuasında da nakledilmiştir. Tebliğın tamamı ise, Almanyada çıkan Südost Forschungen (München 1960, XIX, 108-133) isimli mecmuada yayınlanmıştır. Gerek Avrupa, gerekse Amerikadaki ilim muhitlerinde büyük alâka uyandıran bu tebliğın genişletilmiş ikinci baskısı yakında çıkacaktır. Buraya vesikaların türkçe asılları da alınacaktır.

I. Rus ve Bizans (tarih, hukuk ve edebiyat)
alanındaki araştırmaları :

1. Nacionalnoe soznanie v russkom prošlom (Sbornik «Russkaja Kultura», Beograd 1925, str. 41-69).
2. Svjataja Rus (Sbornik Russkogo Archeol. Obščestva 1927, I, 77-112).
3. K istorii russkogo monašestva na Afone; Zapiski Russkogo Naučnogo Instituta v Belgrade, (Beograd 1932, VII, 137-156).
4. Velikaja, Malaja i Belaja Rus (Voprosi istorii, 1947, No. 7, pp, 28-38).
5. Vizantijskoe imja Rossii (Vizantijskij Vremennik, Izdatel'stvo A. N. SSSR, 1957, XII, 134-155).
6. Holy Russia. The History of a Religious-Social Idea (Gravenhage 1959, Musagetes, XII, 5-61).
7. Helles Russland-Heiliges Russland (Dmitrij Tschizewskij Festschrift, Berlin 1954, ss. 282-289).
8. Der Begriff «Russland» im Mittelalter (Wiener Archiv für Geschichte des Slawentum und Osteuropas, Graz-Köln 1956-II, 143-168: Studien zur älteren Geschichte Europas, I Teil, Festschrift für H. Smith).
9. Weiss-, Schwarz-und Rotrussland. Versuch einer historisch politischen Analyse (Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge, München 1959, Band 7, Heft 1, ss. 1-33).
10. Mare Russiae (Die Welt der Slawen, Wiesbaden 1959, Jahrg. IV, Heft 1, 5 s. 1-12).
11. Die angebliche ungarische Herrschaft in Kiew im 9 Jahrhundert (Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, N.F. 1960, Band 8, Heft 2, ss. 123-129).
12. Zur Lobrede des Metropoliten Hilarion «Das heidnische und christliche Slawentum (Actae II Congressus intern. Hist. Slavicae Salisburgo-Ratisbonensis, anno 1967, celebrati, Wiesbaden, pp. 58-63).
13. Zu den Metropolitensiegeln des Kiewer Russlands (Byzantinische Zeitschrift, B. 56, H. 2, 1963, ss. 317-320).
14. Corona Regni. Die Entwicklung der Idee des Staates in den slawischen Monarchien (Corona Regni, Studien über die Krone als Symbol des Staates im späteren Mittelalter, Weimar 1961, ss. 156-197).
15. Le Voyage de Messire de Lannoy dans les Pays Russes (Sonderdruck aus : Orbis Scriptus-Festschrift für Dmitrij Tschizewskij zum 70. Geburtstag-München 1966, pp. 791-796).
16. Le dit de la ruine de la terre Russe (Byzantion, Bruxelles 1953, XXII(1952), pp. 105-128).
17. Domination Byzantine ou Russe au nord de la Mer Noire à l'époque des

- Comnènes (Akten des XI. Internat. Byzant. Kongresses, 1958, München 1960, pp. 569-580).
18. Le Nom Byzantin de la Russie (Musagetes. Contribution to the History of Slavic Literature and Culture, edited by Dimitrij Čižewskij, Gravenhage 1957 III, 7-54).
 19. «Reges» et «Regnum» Russiae au Moyen-Âge (Byzantion, Memoriae Henri Grégoire, Bruxelles 1966, t. XXXVI, fasc. 1, pp. 143-173).
 20. L'Organisation de l'Etat Russe au X siècle (L'Europe aux IXe - XIe siècles-Aux Origines des Etats Nationaux, Varsovie 1968, pp. 249-268).
 21. Une Salle de festin dans les fouilles de Ladoga (Cahiers du monde Russe et Soviétique, 1968, vol. IX pp. 257-264).
 22. Les Diplomes Grecs de Menoikeon, attribués aux souverains byzantins et Serbes (Byzantion, Bruxelles 1934, t. IX, fasc. 1, pp. 297-325).
 23. Marie, fille de Constantin IX Monomaque (Byzantion, Bruxelles, 1963, XXXIII, 241-248).
 24. L'Influence du droit byzantine dans les pays Orthodoxes (X Congresso Internazionale di Scienze Storiche. Relazioni generali et supplementi, Firenze 1955, vol. VI. pp. 599-650).
 25. Ekaterininskij spisok i pervoe izdanie «Slova» (Studies in Russian Epic Tradition, Leiden 1954, I, 1-30).
 26. Vozmožnij avtor «Slova o polku Igoreve» (Novij Žurnal, kn. 39, New York, 1954, s. 155-175).
 27. Troe Tolstih (Novij Žurnal, New York, dekabr 1955, No. 43, s. 81-95).
 28. Avtor Zadoščini i ego političeskie idei (Trudi otdela drevnerusskoj literaturī, Moskva-Len., 1957 t. XIV, s. 183-197).
 29. Zametki k «Slovu o pogibeli Ruskoj zemli» (Trudi otdela drevnerusskoj literaturī, Moskva-Len., 1958, t. XV, s. 78-113).
 30. Po povodu Rižskogo Spiska «Slova o pogibeli Ruskoj Zemli» (Trudi otdela Drevnerusskoj Literaturī, izd. A. N. SSSR, 1960 t. XVI, 143-146).
 31. Rusiči i Rusoviči v «Slovo o polku Igoreve» (Pamjatnik XII. veka, izd. Akad. Nauk SSSR, Moskva-Len. 1962, s. 276-299).
 32. Vosem Zametok k Slovu o polku Igoreve (Trudi otdela Drevnerusskoj Literaturī, AN SSSR 1964, t. XX, s. 365-385).
 33. Epifanij Premudrij kak avtor «Slova o žitii i prestavlennii vel. Knjazja Dimitrija Ivanoviča carja russkago (Trudi otdela Drevnerusskoj literaturī 1961, t. XVII, str. 85-106).
 34. Kirillo-Belozerskij spisok Zadoščini i Slova o polku Igoreve (Sb. Kul'tura Drevnej Rusi, posv. 40 letii-nauč. dejatel'nosti N.N. Voronina. Izd. Nauka, Moskva 1966, s. 257-262).

35. Kirillo-Belozerskij spisok Zadonščini i Slovo o polku Igoreve (Internat. Journal of Slavic Ling. and Poetics, Hague 1965, IX, 97-105).
36. Slovesnaja tkan, Zadonščini k Slovu o polku Igoreve (To honor Roman Jakobson, Hague, 1967 III, 1866-1876).
37. Salomja ili Solomja? (International Journal of Slavic Ling. and Poetics, 1968, XII, 100-109).
38. Komoni Režut za Suloju (Trudi otdela Drevnerusskoj Literaturi, Leningrad, 1968, XXIII, 333-334).
39. Kopja Pojut-Gorski Vijenac a Garland of Essays offered to Professor Elizabeth Mary Hill-Reprinted from Publications of the Modern Humanities Research Association, Cambridge 1970, Volume II, 243-251). -Bu makale Profesörün yayınladığı son yazısıdır.
40. New Traces of the Igor Tale in old Russian Literature (Harvard Slavic Studies, 1953, I, 73-81).
41. Die Dichtung vom Untergange Russlands (Die Welt der Slawen. Jahrg. IX, Heft 3, s. 225-245-Wiesbaden, Dezember 1964).
42. Encore deux glosses sur le dit d'Igor (For Roman Jakobson. Essays on the occasion of his sixtieth birthday, - The Hague, 1956 pp. 475-487).
43. Deux exemples de l'Influence du «Style élevé» dans la poésie russe du XIXe siècle (Stil-und Formprobleme in der Literatur-Vorträge des VII Kongresses der Intern. Vereinigung für moderne Sprachen und Literaturen, Heidelberg 1960, s. 383-388).
44. Le Rhapsode Bojan et le prince Igor dans le dit d'Igor et dans la Zadonščina (Internat. Journal of Slavic Linguistics and Poetics, The Hague. 1964, VIII, 46-60).
45. Jules Slovacki. En Suisse (Introduction, traduction du poème, notes, bibliographie). Edition «Rencontre», Lausanne 1965, 7-60.
46. L'oeuvre juridique de Mathieu Blastarès (in : Atti del V. Congresso Internazionale di studi byzantini, Roma, 20-26 settembre 1936, Roma 1939, I, 698-707 - Studi Byzantini e Neellenici, t. V).
47. Značaj vizantijskog prava na Balkanu (Godišnjica Nikole Čupića, Beograd 1928, XXXVII, 95-141).
48. Kara za Ubijstvo v vizantijskom i slavjanskom prave (Zapiski Russkogo Nančnogo Institutu v Belgrade, 1932, VII, 331-351).
49. Yedan Slovenski Uticaj u vizantijskom pravu (Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd 1932, Sv. 42, ss. 23-33).
50. Une influence slave sur le droit pénal byzantin (in : Mnēmosyna Pappoulia, Athènes 1934, ss. 211-323 -Germaine Rouillard ile birlikte).
51. Histoire du monastère russe au Mont Athos (Byzantion, Bruxelles 1933, VIII, 213-238).

52. Končanski praktik (Zbornik radova Vizantološkog Instituta SAN, Beograd 1955, III, 83-108).
53. Belaja i Černaja Rus' (Sbornik Russkogo Archeologičeskogo Obščestva v Jugoslaviji, Beograd 1940, III, 29-66).
54. O pečati i titule Vladimira Svjatogo (Byzantino-Slavica, 1947/1948, IX, 31-44).
55. Metropolitensiegel des Kiewer Russland (Byzantinische Zeitschrift, 1962, LV, 292-301).
56. Zametki o dogovorach Rusi s Grekami (Slavia, 1938, XV, 402-417).
57. Les traités russo-byzantins (Actes du IXe Congrès international d'Etudes Byzantines, Thessalonique 12-19. IV. 1953, Athènes 1956).
58. Rusiči et Rus' (Zametki k slovu o polku Igoreve, Vyp. 2., Beograd 1941, ss. 21-33). Bu yazı halen bibliyografya nâdiratından sayılır.
59. Knjažja upominaemje v "Slove o polku Igoreve" (Istoričeskie zapiski, 1948, XXV, 99-100).
60. Narody i plemena, perečisljaemye v južnom i severnom «Slove» (Istoričeskie Zapiski, 1948, XXV, 99-100).
61. Deremela v Slove o polku Igoreve (Istoričeskie Zapiski, 1948, XXV, 100-103).
62. Političeskij krugozor avtora «Slova o polku Igoreve» (Istoričeskie Zapiski, 1948, XXV, 71-99).
63. La date de la version russe du Digénis Akritas (Byzantion, Bruxelles, 1952, XXII, 129-132).
64. Ikona čenstohorske Bogomateri (Novi Žurnal, New York, 1972, No. 107). (Solovyev'in ölümünden sonra yayınlanmıştır).
65. Varjagi - Rus (New York'taki Novi Žurnal mecmuasında basılmaktadır).
66. Ruska Muzika (New York'taki Novi Žurnal mecmuasında basılmaktadır).
67. Un Inventaire de documents byzantins de Chilandar (Seminarium Kondakovianum, Praha 1938, X, 31-47).
68. Les sceaux byzantins du Médailleer Vatican, présentés, décrits et commentés par V. Laurent (Medagliere della Biblioteca Vaticana, Citta del Vaticano 1962, I), tanıtımadır.
69. Un sceau Gréco - Russe du XIe siècle (Byzantion, Bruxelles, 1970, t. XI, fasc. 2, ss. 435 - 436).
70. Encore un recueil de diplômes Grecs de Menoikeon. (Byzantion, Bruxelles 1936, XI, 59-80).
71. Svetlaja i Svjataja Rus' (Novi Žurnal, New York 1972, No. 104, ss. 281-291). (Profesörün ölümünden sonra yayınlanmıştır).

II. Sırp tarih ve hukukuna dâir araştırmaları :

1. Odabrani Spomenici Srpskog Prava od XII do kraja XV veka, Beograd 1926.
2. Zakonodavstvo Stefana Dušana, cara Srba i Grka, Skoplje 1928.
3. Postanak i značaj Dušanova Zakonika (Biblioteka Narodnog Universiteta, Beograd 1928, ikinci tabı, Beograd 1931.
4. Ugovor kupovini i prodaji u srednjevekovnoj Srbiji (Arhiv Prava, Beograd 1927, Knj. XV, str. 429-448).
5. Gradski zakon u srednjevekovnoj Srbiji (Arhiv za Pravne Nauke, Beograd, 1928 knj. XVI (XXXIII).
6. O potrebi izdavanja srpskog diplomatara (Srpska Akademija Nauka-Istoriski Časopis, 1952-1953), Beograd 1954., IV, 43-69.
7. Grčke Povelje srpskih vladara, Beograd 1936 (VI. Mošin'le birlikte).
8. Povelja Kralja Milutina barskoj porodici Žaretića (Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju, Beograd, III, 117-125).
9. Povelja cara Dušana o metohiji sv. Petra Koriškog (Glasnik Skopskog Naučnog Društva, Skoplje 1927, II, 25-36).
10. Povelje cara Uroša u Hilandarskom Arhivu (Bogoslovlje, 1927, II, 281-293).
11. Hilandarska povelja Velikog Župana Stefana (Prvovenčanog) iz god. 1200-1202. (Prilozi za književnost..., Beograd 1925, V, 1-31).
12. Pečati na Dušanim poveljama (Glasnik Skopskog Naučnog Društva, Skoplje 1928, III, 37-46).
13. Jedna Srpska župa za vreme carstva (Glasnik Skopskog Naučnog Društva, Skoplje 1928, III. 25-42).
14. Grbaljska župa i grbaljski statut (Godišnjica Nikole H. Čupića, Beograd, 1931, XV. 1-41).
15. Svetosavski Nomokanon i njegovi novi prepisi (Bratstvo, Beograd 1932, XXVI, 21-43).
16. Stephan Dušan (Menschen, die Geschichte machten, Wien 1930, pp. 138-193).
17. Zastava Stefana Dušana nad Skopljem god. 1339. (Glasnik Skopskog Naučnog Društva, Skoplje 1936 knj. XV-XVI, D.N. 9-10, III, str. 345-348).
18. Istorija Srpskog Grba (Srpska Misao, god. III. knj. 5), Melbourne 1958.
19. Značaj vizantiskog prava na Balkanu (Godišnjica Nikole Čupića, Beograd, 1938 XXXVII, 95-141).
20. Der Einfluss des Byzantinischen Rechtes auf die Völker Osteuropas (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Roman. Abt., Weimar 1959, 67 Band, ss. 432-479).
21. Corona Regni. Die Entwicklung der Idee des Staates in den Slawischen Monarchien (Corona Regni, Studien über die Krone als Symbol des Staates im späteren Mittelalter, Weimar 1961, ss. 156-197).

22. La Monocratie en Bulgarie (Recueils de la Société Jean Bodin, Bruxelles 1968, XV, 547-560).
23. Nekoliko novih prepisa Dušanova Zakonika (Letopis Matice Srpske, Novi Sad, 1928, ss. 222-235).
24. Neizdannye spiski zakonodatelstva carja Dušana (Slavia 1929, VIII, 597-604).
25. Le droit Byzantin dans la codification d'Etienne Douchan (Revue historique de droit français et étranger, 1928, 4e série, VII, 387-412).
26. Car Dušan u Serezu (Jugoslovenski istorijski časopis, Beograd 1936, I, 472-477).
27. Sudije i sud po gradovima Dušanove Carevine (Glasnik Skopskog Naučnog Društva, Skoplje 1930, VII/VIII, 147-162).
28. Dva priloga proučavanju Dušanove države, Skoplje 1926.
29. Sokalnici i otroci u uporedno-istorijskoj svetlosti (Glasnik Skopskog Naučnog Društva, Skoplje 1938, XIX, 103-132).
30. Srbi i vizantijsko pravo u Skoplju početkom XIII veka (Glasnik Skopskog Naučnog Društva, Skoplje 1936, XV/XVI, 29-43).
31. Grečeskie archonty v serbskom carstve (Byzantinoslavica, 1930, II, 275-286).
32. Fessalijskie archonty v XIV veke (Byzantinoslavica, 1932, IV, 159-174).
33. Trois chartes des souverains serbes conservées au monastère de Kutlumus (Annales de l'Institut Kondakov 1940, XI, 129-146).
34. O postanku srpskog grba (Šišićev Zbornik, Zagreb 1929, ss. 537-548).
35. Čajkovski i njegova muzika (Novi Žurnal, New York 1972, No. 107). Solovyev'in ölümünden sonra yayınlanmıştır.
36. Komentar Zakonika Cara Dušana (bu çok mühim eser, Belgrad'daki Sırp İlim Akademisi tarafından neşredilecektir).
37. Sveće carice Milice u Dečanima (Glasnik Skopskog Naučnog Društva, Skoplje 1924, XIII).
38. Ohridskata Patrijaršija i Ruskata Crkva od 988 godina, Skoplje 1971. (Makedonca ve Fransızca hulâsalar). İljada godini od vostanieta na Komitopulite i sozdavanjeto na Samoilovata država (Izd. Institut za Nacionalna İstoriya, ss. 253-254). Solovyev'in ölümünden sonra yayınlanmıştır.

III. Bogomilizm, Bosna Tarihi ve Heraldik'e dâir etüdleri :

1. Postanak i pad bosanske crkve (Prosvjetni Radnik, Sarajevo 1947, No. 6 ve 7).
2. Gost Radin i njegov testamenat, Sarajevo 1947 (Pregled, god. II, sv. 7., str. 310-318).
3. Le Testament du Gost Radin. (Mandićev Zbornik, Roma 1965, pp. 141-156).
4. Jesu li Bogomili poštovali Krst? (Glasnik Zemaljskog Muzeja, -Nova Serija-Sarajevo 1948, III, 81-102).
5. Les Bogomiles vénéraient-ils la croix? (Bulletin de la classe des Lettres et des Sciences Morales et politiques de l'Académie Royale de Belgique, Bruxelles 1949, 5e série, XXXV, 47-62).
6. Vjersko učenje bosanske crkve (Rad Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti, Zagreb 1948, t. CCLXX).
7. La Doctrine de l'Eglise de Bosnie (Bulletin de la classe des Lettres de l'Académie Royale de Belgique, Bruxelles 1948, 5e série XXXIV, 481-534).
8. Vlasteoske Povelje Bosanskih Vladara (Istorijsko-Pravni Zbornik, Sarajevo 1949, I, 79-105).
9. Nestanak Bogumilstva i Islamizacija Bosne (Godišnjak Istorijskog Društva Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1949, I, 42-79).
10. Saint Grégoire, patron de Bosnie (Byzantion, Bruxelles 1950, XIX, 263-279).
11. Prilog pitanju bosanske crkve (Historijski Zbornik, Zagreb 1950, III, 213-215).
12. Engleski izvještaj XVII vijeka o bosanskim Poturima (Glasnik Zemaljskog Muzeja, Sarajevo 1952, Nova serija, VII, 101-109).
13. Le Témoignage de Paul Ricaut sur les Restes du Bogomilisme en Bosnie (Byzantion, Bruxelles 1953, XXIII, 73-86).
14. La Messe Cathare (Cahiers d'Etudes Cathares, Arque 1952, No. 12, pp. 199-206).
15. Fundajajiti, Patarini i Kudugeri u Vizantinskim izvorima (Zbornik Radova Vizantološkog Instituta Srpske Akademije Nauka, I-Zbornik Radova, Beograd 1952, XXI, 121-147).
16. Autour des Bogomiles (Byzantion, Bruxelles, 1953, XXII (1952), 81-104).
17. Svedočanstva pravoslavnih izvora o Bogomilstvu na Balkanu (Godišnjak Društva Istoričara Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1953, V, 1-103).
18. Novi Podatci za Istoriju Neomanihejskog Pokreta u Italiji i Bosni (Glasnik Zemaljskog Muzeja, Sarajevo 1953, Nova serija, VIII, 329-334).
19. Le Symbolisme des monuments funéraires Bogomiles (Cahiers d'Etudes Cathares, Arque 1954, 5e Année, No. 18, pp. 92-114).

20. Prinosi za Bosansku i ilirsku Heraldiku (Glasnik Zemaljskog Muzeja, Sarajevo 1954, Nova serija, Arheologija, IX, 87-135).
21. Le Problème du Bogomilisme en Bosnie Médiévale (Actes du IXe Congrès International d'Etudes Byzantines à Thésalonique 1953, Athènes 1955, II, 238-257).
22. Bogomilentum und Bogomilengräber in den südslawischen Ländern-Völker und Kulturen Südosteuropas-Vorträge, gehalten auf der 1-3. Internat. Hochschulwoche der Südosteuropa-Gesellschaft auf Herrenchiemsee 1954, 1955 und 1957, München 1958/1959, ss. 173-199).
23. Le Tatouage symbolique en Bosnie (Cahiers d'Etudes Cathares, Arques 1954, No. 19, pp. 157-162).
24. Bogumili (Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb 1955, I, 640-645).
25. Simbolika Srednjevjekovnih grobnih spomenika u Bosni i Hercegovini (Godišnjak Društva Istoričara Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1956, VIII, 5-67).
26. Les Bogomiles («Synthèses», Bruxelles, août-septembre 1958, Nos. 147-148, pp. 82-97).
27. Postanak ilirske heraldike i porodica Ohmućević (Glasnik Skopskog Naučnog Društva, Skoplje 1932, XII, 79-125).
28. Les Armoriaux illyriens et la famille Ohmuchiévich, (Recueil du Congrès, Berne 1968, pp. 211-219).
29. Pravni položaj seljaka u srednjevjekovnoj Bosni (Pregled, Sarajevo 1949, I, 244-250).
30. Trgovanje bosanskim robljem do god. 1661. (Glasnik Državnog Muzeja u Sarajevu, Sarajevo 1946, N.S. I, 139-162).
31. Les Emblèmes héraldiques de Byzance et les Slaves (Seminarium Kondakovianum, Praha 1935, VII, 119-164).
32. Solovyev'in Bosna ve Hersek hakkındaki makalesi muhtemelen Amerika'da neşredilecektir.

*
**

Not: Bu üç bölüme ayrılan bibliyografya, Solovyev'in bütün yazılarını değil, evvelce de belirttiğimiz gibi, sadece en mühimlerinin büyük bir kısmını ihtiva etmektedir. Zikri geçen bu üç bölümün başlıkları da içindekilere tamamen değil, ancak ekseriyeti itibariyle uymaktadır. Maalesef yazılarda tarih veya alfabe sırası takib edilmemiş olduğu müşahede edilecektir. Gaye, müellifin bilinen mühim eserlerinin bir listesini okuyucularımıza sunmaktan ibarettir. Bu durumun hoş karşılanacağını -özür dileyerek- ümit etmekteyiz. Müteveffa Profesörün henüz neşredilmeyen yazılarının bir kısmını, Bayan Solovyev peyderpey neşretmeğe gayret etmektedir.